เหตุการณ์ ค.ศ. 1893 กับภาวะความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสยาม

อำนวยวิทย์ ธิติบดินทร์*

บทคัดย่อ

การทำความเข้าในความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ไทย โดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ มีความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจความเชื่อมโยงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในระดับภูมิภาค หรือแม้กระทั่งความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับโลก สยามหรือประเทศไทยในปัจจุบันถูกเชื่อมต่อกับระบบทุนนิยมโลก เหตุการณ์สำคัญที่นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประวัติศาสตร์มีนัยยะที่เกี่ยวข้องกับความเปลี่ยนแปลงของระบบทุนนิยมโลก โดยมุมมองดังกล่าว บทความนี้พิจารณาปัญหาความขัดแย้งระหว่างสยามและฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1893 ซึ่งในประวัติศาสตร์นิพนธ์ฉบับทางการของรัฐไทย เหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ถูกพิจารณาจากกรอบของรัฐชาติและการสูญเสียดินแดน บทความนี้อธิบายความขัดแย้ง ค.ศ. 1893 ผ่านมุมมองของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และพิจารณาถึงความเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจของสยามที่เกิดจากความขัดแย้ง ค.ศ. 1893

คำสำคัญ: สงครามสยาม-ฝรั่งเศส, ทุนนิยม, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสยาม

Abstract

The understanding about changes in Thai history, especially in the area of economic is necessary for the understanding about changes, which occur in the region or even in the world. Siam, or nowadays Thailand, was linked to Capitalism, since important incidents, which could affect changes in politic, were somehow connected to the word Capitalism. Based on this idea, this article aims to study conflict between

* อำนวยวิทย์ ธิติบดินทร์ กำลังศึกษาปริญญาเอกอยู่ที่ Asia-Africa Institute มหาวิทยาลัย Hamburg ประเทศเยอรมนี งานวิจัยของเขาโฟกัสอยู่ที่ประวัติศาสตร์ธุรกิจและเศรษฐกิจ ก่อนที่จะมาศึกษาต่อในระดับปริญญาเอก เขาเคยเป็นอาจารย์สอนหนังสืออยู่ที่โครงการภูมิภาคศึกษา มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช

Siam and France, which occurred in 1893. In the official Thai Historiography, this incident is considered in the frame of state and the losing of territory. Thus, this article aims to explain the incident through the view of economic and study changes in economic system, which were affected from this incident.

Keyword: Franco-Siamese War, Capitalism, Economic History of Siam

เริ่มต้น ความขัดแย้ง ค.ศ. 1893 ในประวัติศาสตร์ไทย

ในเรื่องเล่าของประวัติศาสตร์ไทย โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ที่ถูกถ่ายทอดผ่านหนังสือเรียนและสื่อของภาครัฐ มีเนื้อหาที่สามารถนับว่าเป็นประวัติศาสตร์ชาตินิยม เวลาเราเรียนประวัติศาสตร์แบบคลั่งชาติตอนหนึ่งที่ถูกเน้นมากที่สุดคือ ค.ศ. 1893 มีเหตุการณ์สยามถูกฝรั่งเศสปิดอ่าว ปิดแม่น้ำเจ้าพระยา ในตำราเรียนไทยบอกว่าสยามต้องสูญเสียอธิปไตยเหนือลาวและกัมพูชาเพราะความก้าวร้าวของฝรั่งเศสแต่ด้วยความสามารถของชนชั้นนำสยามขณะนั้นทำให้สยามไม่ต้องสูญเสียเอกราช จนกระทั่งความทรงจำในเรื่องดังกล่าวส่งผลกระทบต่อสำนึกทางประวัติศาสตร์ของคนไทยและสังคมไทย

การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยฉบับที่เป็นทางการ โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ที่ถ่ายทอดในหลักสูตรของกระทรวงศึกษา เน้นย้ำถึงพัฒนาการของรัฐชาติไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของชนชั้นนำและการสูญเสียดินแดนของสยามให้กับมหาอำนาจตะวันตก บทความชิ้นนี้ต้องการอธิบายถึงความซับซ้อนในประวัติศาสตร์ไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจที่ถูกละเลยจากประวัติศาสตร์ฉบับทางการของรัฐไทย คำถามสำคัญที่ถูกนำมาพิจารณาในที่นี้ก็คือ อะไรคือผลกระทบทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้ง ค.ศ. 1893 คนที่เสียประโยชน์ในครั้งนี้คือพ่อค้าอังกฤษ ถ้ามองตามกรอบรัฐชาติสมัยใหม่สยามแทบไม่เสียอะไรเลย ลาวและกัมพูชาเป็นรัฐในบรรณาการในระบบการเมืองแบบเดิมและเป็นดินแดนที่สยามมีความสามารถในการควบคุมไม่มากนัก

ความขัดแย้งในปี ค.ศ. 1893 ฝรั่งเศสส่งเรือมายังอ่าวไทยโดยมีจุดประสงค์ตามความเข้าใจของทุกฝ่ายว่าเพื่อข่มขู่รัฐบาลสยาม พ่อค้าอังกฤษทั้งที่ลอนดอนและกรุงเทพเริ่มกังวลว่าเรือที่กำลังลำเลียงสินค้าเพื่อส่งมายุโรปอาจจะออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาไม่ได้ถ้ามีการปิดแม่น้ำจริง รวมถึงเรือสัญชาตินอร์เวย์ อิตาลี ฯลฯที่กำลังจะเข้าไปรับสินค้าจากสยามเพื่อส่งไปยุโรป ตอนแรกคนที่โวยวายมีไม่กี่คน แต่บังเอิญคนไม่กี่คนนั้นเป็นพ่อค้าและบริษัทที่สามารถติดต่อกับรัฐมนตรีกระทรวงต่างประเทศอังกฤษ (Foreign Secretary) ได้โดยตรง ข้อมูลที่พ่อค้าพวกนี้มีอยู่ถือว่าถูกต้องและเร็วกว่าข้อมูลของสื่อหนังสือพิมพ์ แล้วข้อมูลพวกนี้ก็ค่อนข้างมีน้ำหนักถึงขนาดที่ว่าถูกส่งให้กับสถานทูตอังกฤษในปารีส, กระทรวงอาณานิคม

และกองทัพเรือเพื่อประกอบการตัดสินใจของหน่วยงานของรัฐบาลอังกฤษ

ในช่วงแรกแรงกดดันไม่มากเท่าไหร่ อีกอย่างอังกฤษเพิ่งจะยึดพม่าได้หลังจากสงครามอังกฤษและพม่าครั้งที่สาม(ค.ศ. 1885)ปัญหาในพม่าก็ยังจัดการไม่เสร็จ รัฐบาลอังกฤษจึงมีท่าทีที่ค่อนข้างประนีประนอมกับรัฐบาลฝรั่งเศส ปัญหาคือตอนที่เรือรบของฝรั่งเศสออกจากไซ่ง่อน เริ่มมีพ่อค้าอังกฤษร้องเรียนไปยังกระทรวงต่างประเทศมากขึ้น เช่น หอการค้าแมนเชสเตอร์ หอการค้าแบล็คเบิร์น หอการค้าสิงคโปร์ หอการค้าเสตทเซ็ทเทิลเม็นต์ สมาคมผู้ขุดคลองในคาบสมุทรมาเลย์ออกมาส่งจดหมายเรียกร้องให้รัฐบาลอังกฤษทำอะไรสักอย่าง มีอยู่หลายครั้งที่เรียกร้องให้ใช้กำลังทหารเข้าแทรกแซง อย่างน้อยที่สุดก็เพื่อปกป้องผลประโยชน์และทรัพย์สินของอังกฤษในสยามซึ่งอังกฤษได้ส่งเรือรบและกองกำลังทหารไปจริงๆ แต่ไม่ได้ทำอะไร เรือรบอังกฤษอยู่แถวแม่น้ำเจ้าพระยา จนกระทั่งเรือรบฝรั่งเศสถอนออกไปแล้วเรือรบอังกฤษยังอยู่ที่แม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อป้องกันการปิดปากอ่าวและรอดูข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสต่อรัฐบาลสยาม

ในทางการทูต อังกฤษได้มีความพยายามให้สยามรับข้อเสนอของฝรั่งเศส (ในเอกสารอังกฤษบอกว่าถ้าข้อเรียกร้องนั้นไม่มากจนเกินไป) และพยายามเจรจากับรัฐบาลฝรั่งเศสถึงจุดประสงค์ของการปิดแม่น้ำเจ้าพระยา รัฐมนตรีกระทรวงต่างประเทศอังกฤษกล่าวถึงเงื่อนไขที่ฝรั่งเศสเรียกร้องต่อสยามเปลี่ยนแปลงอยู่บ่อยครั้ง ในขณะเดียวกัน รัฐบาลฝรั่งเศสตอบคำถามที่ทูตอังกฤษต้องการไม่ได้เพราะว่ารัฐบาลอาณานิคมค่อนข้างมีอิสระในตัวเอง ข้อเรียกร้องต่อสยามจึงเป็นข้อเรียกร้องที่บางเรื่องมาจากรัฐบาลฝรั่งเศส บางเรื่องก็มาจากรัฐบาลไซ่ง่อน (Correspondence Respecting the Affairs of Siam 1894: 141)

ทำไมอังกฤษเดือดร้อนกับเรื่องนี้ที่สุดต้องเข้าใจก่อนว่า ดินแดนที่ส่งออกข้าวไปทั่วโลกในช่วงทศวรรษ 1890 ในตอนนั้น ก็คือ พม่า เวียดนาม ไทย พม่า ซึ่งเป็นดินแดนอันดับหนึ่งในการส่งออกข้าวก่อนสงครามโลกครั้งที่หนึ่งถูกยึดโดยอังกฤษก่อนสถานการณ์การปิดแม่น้ำเจ้าพระยาเพียงแค่แปดปี จำนวนข้าวจากพม่าไม่พอส่งออกไปยังอาณานิคมในเอเชีย ทำให้ต้องมีการส่งข้าวจากที่อื่นไปยังอาณานิคมเพื่อเลี้ยงดินแดนที่ยกเลิกจากการปลูกข้าวไปหาสินค้าเกษตร เช่น อ้อย, ชา หรือ ยางพารา หรือ สินค้าชนิดอื่นๆ ผู้ส่งออกข้าวขนาดใหญ่รายที่สอง คือ เวียดนาม แต่พ่อค้าอังกฤษมองว่าภาษีส่งออกจากไซ่ง่อนมีอัตราที่สูงกว่าของสยามและมีระบบศุลกากรที่ยุ่งยากทำให้ข้าวจากสยามเป็นที่นิยมในกลุ่มพ่อค้าตะวันตก สยามในฐานะผู้ส่งออกข้าวอันดับสามในตอนนั้น เผชิญหน้ากับปัญหาสำคัญคือ สองปีก่อนวิกฤติการปิดอ่าว คือในปี 1891 และ 1892 ผลผลิตข้าวมีปัญหาทำให้ราคาข้าวสูงขึ้นและส่งผลต่อต้นทุนการผลิตในฮ่องกง มาเลเซีย และ อินโดนีเซีย ฯลฯ

ในปี ค.ศ. 1893 มีข่าวดีสำหรับพ่อค้าข้าวทั่วโลกและนักลงทุนที่ลงทุนในสินค้าเกษตร นั่นคือ ตัวเลขการผลิตและการส่งออกข้าวของสยามแซงหน้าไซ่ง่อนเป็นครั้งแรก สยาม

กลายเป็นผู้ส่งออกข้าวอันดับสองของโลก ราคาของข้าวลดลงและเริ่มมีการขนส่งออกข้าวของสยามไปไกลถึงอเมริกาใต้ แต่ข่าวร้ายก็คือการปิดแม่น้ำเจ้าพระยาทำให้การขนส่งข้าวทำได้ไม่ทัน เรือขนสินค้าจำนวนมากถูกฝรั่งเศสยึด และมีการกักตุนข้าวในประเทศแม้ว่าข้าวที่ถูกยึดเอาไว้จะมีปริมาณที่ไม่มากนัก แต่ด้วยความกังวลต่อผลกระทบ ข่าวการปิดอ่าวทำให้พ่อค้าอังกฤษเริ่มแสดงออกถึงความกังวลและความไม่พอใจที่จะเกิดขึ้นต่อเสถียรภาพของราคาข้าวในตลาดโลก

นอกไปจากเรื่องของข้าวแล้ว ยังมีอุตสาหกรรมการเดินเรือ ที่ทำให้พ่อค้าอังกฤษเดือดร้อนจากการปิดอ่าวของฝรั่งเศสจากรายงานการขนส่งทางเรือของสยามสัดส่วนของสินค้าฝรั่งเศสที่เข้ามาในสยามโดยทางเรือมีมูลค่า เพียงแค่ร้อยละ 0.03 ของสินค้าทั้งหมดที่ขนส่งทางเรือ (Le Royaumede Siam 1900) ในขณะที่สินค้าของอังกฤษที่เข้ามาในสยามโดยทางเรือมีมูลค่าประมาณร้อยละ 80 - 93 ต่อปี ปริมาณเรือสินค้าอังกฤษที่เข้าไปที่กรุงเทพฯ เป็นอันดับสามรองจากเยอรมันและนอร์เวย์

เฉพาะสัดส่วนของสินค้าที่ขนส่งทางเรือและปริมาณการค้าทางทะเลของอังกฤษที่อยู่ในเขตเอเชียแปซิฟิกทำให้พ่อค้าอังกฤษเริ่มสงสัยว่าการปิดแม่น้ำเจ้าพระยาของฝรั่งเศสอาจมีเจตนาในการที่จะทำลายฐานอำนาจทางการค้าของอังกฤษในเอเชีย ความสงสัยของพ่อค้าอังกฤษมีอิทธิพลเข้าไปในรัฐสภาอังกฤษมีการตั้งคำถามเกี่ยวกับความพยายามในการทำให้สยามเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส ซึ่งนั่นจะทำให้อังกฤษและฝรั่งเศสมีดินแดนติดกันเป็นครั้งแรกในเอเชีย ส่วนในทางเศรษฐกิจ ราคาข้าวในตลาดโลกอาจจะสูงขึ้นถ้าหากมีการยกเลิกสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง อาจจะส่งผลกระทบต่ออุตสาหกรรมของอังกฤษในตลาดโลกและสยามในฐานะที่เป็นตลาดสำคัญของอังกฤษ โดยเฉพาะสินค้าสิ่งทอสำเร็จรูปจะถูกฝรั่งเศสยึดไปอย่างง่ายดาย (Correspondence Respecting the Affairs of Siam1894) รัฐสภาอังกฤษยังมีความคิดที่จะพิจารณาอุตสาหกรรมทับทิมและแซฟไฟร์ในบริเวณที่อังกฤษมีผลประโยชน์อยู่ เช่น นครราชสีมา, จันทบุรี และ พระตะบอง (*HansardHC Deb 25 July 1893 cc467-8*)

ความกังวลข้อสุดท้ายคือ "ชาผู่เอ๋อ" หอการค้าในหลายเมืองของอังกฤษมีความกังวลว่าถ้าสยามกลายเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสจะทำให้ฝรั่งเศสเข้าถึงซือเหมาซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญอันดับหนึ่งในยูนนานซึ่งเป็นแหล่งผลิตชาผู่เอ๋อได้ง่ายขึ้นและอาจจะตัดโอกาสอังกฤษในการทำธุรกิจในภาคใต้ของประเทศจีนและทำลายโอกาสของอังกฤษที่จะให้มีการสร้างทางรถไฟเชื่อมสยามเข้าไปในจีน (Correspondence Respecting the Affairs of Siam1894: 175) ซึ่งอาจจะทำให้การเข้าถึงตลาดการค้าในภาคใต้ของจีนเป็นไปได้ยากขึ้น

คำถามสำคัญที่จะทำให้เข้าใจพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจไทยและเศรษฐกิจเอเชียผ่านการปิดแม่น้ำเจ้าพระยาในปี ค.ศ. 1893 นอกจากจะพบว่าผลกระทบส่วนใหญ่คือ กลุ่มธุรกิจของอังกฤษที่ลงทุนในเอเชียเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด ข้อสันนิษฐานของ

อังกฤษที่เชื่อว่าฝรั่งเศสตั้งใจที่จะทำลายผลประโยชน์ทางการค้าของอังกฤษในเอเชียและเพื่อทำลายอิทธิพลของอังกฤษในสยามจึงเป็นเรื่องที่มีข้อมูลทางการค้ายืนยันอย่างชัดเจน

นอกเหนือไปจากนั้น คำถามสำคัญคือ ฝรั่งเศสต้องการอะไรในการปิดแม่น้ำเจ้าพระยาในปี ค.ศ. 1893 ฝรั่งเศสตีพิมพ์โทรเลขทางการทูตที่ติดต่อระหว่างกระทรวงต่างประเทศฝรั่งเศสที่ปารีสกับสถานทูตฝรั่งเศส (Ministere des Affaires Etrangeres 1902) จุดตั้งต้นของเรื่องให้ความสำคัญไปที่ความพยายามให้ความเป็นธรรมกับการที่เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสและกองกำลังของฝรั่งเศสถูกสังหารหมู่ที่เมืองคำม่วนและการทำสนธิสัญญาไม่ได้มีเนื้อหาที่แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสต้องการผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในแบบที่อังกฤษเริ่มต้นทำสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง (Bowring Treaty) และสร้างข้อกำหนดที่ชัดเจนเกี่ยวกับระบบภาษี รวมไปถึงข้อกำหนดทางการค้า เช่น สินค้าผูกขาดที่จำเป็นจะต้องขายให้รัฐบาลสยามเท่านั้น ในขณะที่ฝรั่งเศสเรียกร้องค่าเสียหายจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ซึ่งในกรณีแบบนี้ถือเป็นสิ่งที่ผู้ชนะจะเรียกร้องต่อผู้แพ้ภายหลังการจบสิ้นสงครามมากกว่าจะเป็นความพยายามในการขยายอิทธิพลทางเศรษฐกิจ

เอกสารกลุ่มที่สามารถอธิบายให้เห็นถึงความสนใจของฝรั่งเศสต่อเศรษฐกิจของสยามคือรายงานของหน่วยงานทางการทูตที่อยู่ตามสถานที่ต่างๆ (Bulletin consulairefrançais: recueil des rapports commerciauxadressés au Ministère des affaires étrangères par les agents diplomatiques de France à l'étranger) ซึ่งมีการตีพิมพ์ระหว่าง ค.ศ. 1877-1891 โดยบางปีมีการตีพิมพ์สองครั้ง รวมทั้งเอกสารของหน่วยงานเดียวกันแต่ไม่ได้ตีพิมพ์เป็นรายปี แต่จะเป็นรายงานพิเศษเกี่ยวกับเรื่องที่น่าสนใจ เอกสารที่ตีพิมพ์ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1901 – 1913 มีทั้งหมด 1066 ถึง 1076 เรื่อง ปัจจุบันไม่มีใครรู้ว่าเอกสารจริงๆ มีอยู่เท่าไหร่ เพราะภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองฝรั่งเศสสูญเสียเอกสารไปจำนวนมาก ในจำนวนนั้นเป็นเอกสารเกี่ยวกับสยามประมาณ 10 เรื่อง ซึ่งไม่นับรวมข้อมูลทางสถิติที่มีอยู่จำนวนหนึ่ง รายงานกลุ่มนี้ให้ข้อมูลไม่ต่างไปจากรายงานของสถานทูตอังกฤษ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการส่งออกข้าว การส่งไม้สักจากภาคเหนือ แต่สิ่งที่รายงานของฝรั่งเศสสนใจเป็นพิเศษและไม่มีในรายงานประจำปีของอังกฤษก็คือ อะไรคือสินค้าที่บริโภคในท้องถิ่นรวมไปถึงราคาของสินค้า รวมไปถึงการเคลื่อนที่ของสินค้าในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปัญหาอย่างหนึ่งสำหรับการทำความเข้าใจการแบ่งอิทธิพลของอังกฤษและฝรั่งเศสในสยามหลังจากปี ค.ศ. 1893 ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่โคราชถือเป็นเขตอิทธิพลของฝรั่งเศส อังกฤษจะไม่เข้าแทรกแซงโดยการตั้งกงสุลในภูมิภาคนี้ ในขณะเดียวกัน ในภาคเหนือของสยามที่นับว่าเป็นเขตอิทธิพลของอังกฤษ ฝรั่งเศสก็จะไม่เข้าไปตั้งกงสุลในเขตภาคเหนือของสยาม

จากรายงานประจำปีของกระทรวงต่างประเทศฝรั่งเศสในช่วงก่อนการปิดแม่น้ำเจ้าพระยา พบว่าความสนใจของรัฐบาลฝรั่งเศสมีความหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นสินค้าสำคัญ

เช่น ข้าว หรือ ไม้สัก ซึ่งเป็นสินค้าส่งออกที่มีสัดส่วนและมูลค่าส่งออกในปริมาณที่มากกว่าสินค้าออกชนิดอื่นๆ นอกจากนั้นรายงานของฝรั่งเศสยังกล่าวถึง สินค้าที่เป็นอุตสาหกรรมในท้องถิ่น เช่น การพูดถึงปลาน้ำจืดที่บริโภคในสยาม การแปรรูปปลาสดให้เป็นปลาร้า การผลิตเสื่อ การผลิตถ่าน รวมถึงตลาดของสินค้าเหล่านี้ หรือความเป็นไปได้ของอุตสาหกรรมเมืองแร่และการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐาน แต่จากข้อมูลต่างๆไม่ปรากฏการลงทุนของฝรั่งเศสในระดับที่มีนัยยะสำคัญในไทยก่อนช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

ข้อสังเกตที่ผู้อ่านรายงานของฝรั่งเศสนี้จะพบอยู่เสมอ คือ อุตสาหกรรมที่กล่าวมาเกือบทั้งหมด น่าจะเป็นอุตสาหกรรมหัตถกรรมขนาดเล็กและมีความเป็นไปได้ที่น่าจะอยู่ในลักษณะของธุรกิจครัวเรือน จึงเป็นไปแทบไม่ได้ที่ฝรั่งเศสจะเข้าไปลงทุนในอุตสาหกรรมเหล่านั้น ข้อควรระวังสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการทำความเข้าใจการเข้ามาลงทุนของฝรั่งเศส (รวมไปถึงอังกฤษ) คือ รายงานทางการค้าของสถานทูต อาจจะมีความสนใจทางธุรกิจที่ไม่ตรงกับความสนใจทางการค้าของนักธุรกิจฝรั่งเศส

นอกไปจากการเสียอำนาจเหนือดินแดนที่ปัจจุบันนับว่าเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ในประเทศลาว เราพบว่าสนธิสัญญาที่มีการตกลงกันในปลาย ค.ศ. 1893 มีนัยยะสำคัญที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของฝรั่งเศส ข้อที่มีเนื้อหาสำคัญคือ ข้อ 2 และ ข้อ 7 มีเนื้อหาในการตกลงเรื่องพระตะบองและบริเวณเขตพระนคร (อังกอร์) ซึ่งเป็นพื้นที่ของสยาม แต่เป็นเขตที่อนุญาตให้พลเมืองของฝรั่งเศสสามารถเดินทางเข้ามาในเขตข้างต้นได้โดยใช้เพียงหนังสือเดินทางที่ออกโดยรัฐบาลฝรั่งเศส ข้อตกลงทั้งสองข้อมีเจตนาที่ชัดเจนในการสร้างความเชื่อมโยงการค้าในเขตพระตะบอง โดยให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงเขตดังกล่าวเข้าไปที่ไซ่ง่อนในฐานะของศูนย์กลางทางการค้า

ในขณะเดียวกัน เจตนาของอังกฤษและฝรั่งเศสในการเชื่อมโยงเขตอาณานิคมของตนเข้ากับตลาดและประชากรในภาคใต้ของจีน การเข้ายึดพื้นที่ซึ่งปัจจุบันเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของประเทศกัมพูชาและประเทศลาวสะท้อนให้เห็นเจตนาข้อนี้อย่างชัดเจน การมีเขตติดต่อไปยังตอนใต้ของจีนเป็นความต้องการของพ่อค้าอังกฤษด้วยเช่นกัน การมีเขตติดต่อจากลาวไปจีนยังสร้างความกังวลในด้านความมั่นคง ซึ่งการได้พื้นที่เกือบทั้งหมดของประเทศลาวทำให้สามารถเข้าถึงพื้นที่ตอนในของประเทศจีนได้สะดวกขึ้น การเข้าถึงดินแดนภายในของจีนน่าจะเป็นความสนใจของฝรั่งเศสมากกว่าการได้สยามเป็นอาณานิคม

พัฒนาการระบบทุนนิยมอังกฤษและทุนนิยมฝรั่งเศส

ในกรณีนี้ ผู้เขียนอยากจะเปรียบเทียบให้เห็นถึงพัฒนาการของผู้ประกอบการในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เปรียบเทียบระบบทุนนิยมอังกฤษกับทุนนิยมฝรั่งเศส โดยนำเอามา

เปรียบเทียบกับพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เราพบการศึกษาเกี่ยวกับผู้ประกอบการซึ่งแม้ว่าจำนวนของงานที่ผ่านมามีไม่มากนัก แต่เราจะพบข้อสังเกตที่น่าสนใจอยู่อย่างหนึ่งคือ ในกรณีของระบบอาณานิคมอังกฤษหลายครั้งถ้าไม่ใช่นักธุรกิจอังกฤษ ก็มักจะเป็นนักธุรกิจจากอินเดีย ในกรณีของภูมิภาคอินโดจีน บทบาทของพ่อค้าชาวจีนในเขตโคชินไชน่า (หรือเขตเวียดนามใต้ในปัจจุบัน) มีอยู่อย่างชัดเจน

ข้อมูลว่าด้วยสยามพบว่าในปี ค.ศ. 1900 มีสัดส่วนของการนำเข้าสินค้าจากฝรั่งเศสหรือดินแดนอาณานิคมของฝรั่งเศสในสัดส่วนที่น้อยมาก ในขณะเดียวกันสัดส่วนของเรือต่างประเทศที่เข้ามาในสยามกลับพบข้อมูลที่ชี้ให้เห็นลักษณะพิเศษทางการค้าระหว่างสยามกับฝรั่งเศสที่น่าสนใจอย่างหนึ่ง คือ ปี ค.ศ. 1899 จำนวนเรือเข้ามาในสยามมากเป็นอันดับสามรองมาจากเรืออังกฤษและเรือสัญชาติเยอรมัน (Le Royaume de Siam 1900: 101) ข้อมูลในตารางหมายเลข 1 ชี้ให้เห็นข้อมูลที่มีนัยยะสำคัญของระบบเศรษฐกิจฝรั่งเศส โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสกับไทย คือ ในปีดังกล่าว เรือสินค้าสัญชาติฝรั่งเศสเข้ามาในสยามจำนวน 26 ลำ โดยจำนวนเรือทั้งหมดเป็นเรือที่ใช้เครื่องจักรไอน้ำมีจำนวนน้ำหนักรวมกันเพียง 9,776 ตัน ซึ่งหมายความว่าเรือสัญชาติฝรั่งเศสหนึ่งลำ มีระวางบรรทุกต่อลำน้อยมาก ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับสัดส่วนของจำนวนเรือกลไฟจำนวน 9 ลำ ที่ใช้ธงสัญชาติเดนมาร์กกลับมีจำนวนระวางบรรทุกถึง 12,349 ตัน

คำถามที่ควรถามเกี่ยวกับสัดส่วนเรือสินค้าของฝรั่งเศสก็คือ ทำไมการค้าของฝรั่งเศสในสยามจึงมีขนาดเล็กมาก เพื่อตอบคำถามดังกล่าวควรเริ่มต้นจากคู่ค้าอันดับหนึ่งของสยาม - อังกฤษ ซึ่งการอธิบายว่าทำไมการค้าทางทะเลของอังกฤษกับสยามจึงมีขนาดใหญ่ คำตอบอยู่ที่ลักษณะการค้าของอังกฤษในเอเชีย ในช่วงเวลาดังกล่าวอังกฤษมีอำนาจเหนือดินแดนต่างๆ ในเอเชีย โดยเฉพาะในกรณีของเกาะสิงคโปร์และเกาะฮ่องกง ซึ่งถูกพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางทางการค้าของอังกฤษในเขตเอเชียแปซิฟิคและอาจจะเป็นความบังเอิญที่ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของสยามอยู่ระหว่างที่ตั้งของเกาะสิงค์โปร์ เกาะฮ่องกง และบริติชอินเดีย ส่งผลให้สยามกลายเป็นจุดที่ใช้ในการขนถ่ายสินค้าจากมหาสมุทรอินเดียไปยังเขตแปซิฟิก ด้วยลักษณะดังกล่าวทำให้สยามไม่ได้เป็นเพียงแค่จุดหมายปลายทางของสินค้าอังกฤษแต่ยังเป็นจุดที่ใช้ขนถ่ายสินค้าด้วย แต่ปริมาณการใช้สยามในการขนถ่ายสินค้ามีปริมาณไม่มากนักหากพิจารณาจากจำนวนค่าธรรมเนียมที่สยามได้รับจากการขนถ่ายสินค้าในแต่ละปี

กรณีตัวอย่างของอังกฤษช่วยอธิบายว่าทำไมการค้าของฝรั่งเศสกับสยามจึงมีขนาดเล็กมากมีจุดสำคัญอยู่ที่การที่ฝรั่งเศสไม่มีโครงสร้างและเครือข่ายทางการค้าในระบบอาณานิคมของตนเอง เป็นส่วนหนึ่งในการอธิบายว่าทำไมเรือของฝรั่งเศสที่เข้ามาในสยามเป็นเรือที่มีระวางในการบรรทุกต่ำ รายงานทางการทูตของอังกฤษยืนยันว่าเรือของฝรั่งเศสเป็นเรือกลไฟและเป็นเรือสินค้าที่มักจะใช้การเดินทางเลียบชายฝั่งจากอาณานิคมของฝรั่งเศส

ในอินโดจีน (Siam. Report for the year 1892: 2) ซึ่งทำให้จำนวนระวางของสินค้าฝรั่งเศสมีขนาดเล็กมากเมื่อเปรียบเทียบกับขนาดทางการค้าของอังกฤษ

ตาราง 1 จำนวนเรือสินค้าที่เดินทางเข้ามาในสยามปี ค.ศ. 1899

ขาเข้า				
สัญชาติของเรือ	**เรือกลไฟ**		**เรือสำเภา**	
	จำนวน	**น้ำหนักตัน**	**จำนวน**	**น้ำหนักตัน**
อังกฤษ	298	267,967	3	3,055
เยอรมัน	74	67,681	4	7,848
ฝรั่งเศส	26	9,776		
เดนมาร์ก	9	12,349	10	5,315
นอร์เวย์	12	10,522		
ฮอลแลนด์	14	5,162	1	532
สวีเดน			1	507
รัสเซีย				
ญี่ปุ่น	1	2,096		
จีน	1	1,268		
สยาม	7	3,332	1	308
ประเทศอื่นๆ			63	
รวม	**442**	**380,153**	**83**	**17,565**
ขาออก				
อังกฤษ	300	268,971	3	3,055
เยอรมัน	74	67,681	2	5,856
ฝรั่งเศส	26	9,776		
เดนมาร์ก	10	12,790		
นอร์เวย์	13	11,578	10	5,315
ฮอลแลนด์	14	5,162		
สวีเดน			1	532

สัญชาติของเรือ	เรือกลไฟ		เรือสำเภา	
	จำนวน	น้ำหนักตัน	จำนวน	น้ำหนักตัน
รัสเซีย			1	507
ญี่ปุ่น	1	2,096		
จีน	2	2,536		
สยาม	7	3,332	2	616
ประเทศอื่นๆ			8	
รวม	**447**	**383,922**	**27**	**15,881**

ดัดแปลงจาก Le Royaume de Siam: Historique, Economique, et Statistique หน้า 101

หากลองพิจารณาพัฒนาการโดยเปรียบเทียบระหว่างระบบทุนนิยมในอังกฤษและในฝรั่งเศสจะพบว่า ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ระบบทุนนิยมโลก เริ่มต้นการเข้าสู่ระบบทุนนิยมที่มีพื้นฐานในการสร้างกำไรจากความสามารถในการจัดการ หรือทุนนิยมการจัดการ (managerial capitalism) แม้ว่าโดยรากฐานของการนิยามทุนนิยมการจัดการ คือการเปลี่ยนแปลงรูปแบบองค์กรทางธุรกิจจากการบริหารงานโดยเจ้าของมาสู่องค์กรธุรกิจที่บริหารจัดการโดยลูกจ้างที่ได้รับเงินเดือนประจำจากองค์กรธุรกิจนั้นๆ ข้อควรระวังในการพิจารณาถึงทุนนิยมการจัดการในช่วงศตวรรษที่ 19 อยู่ที่องค์กรธุรกิจในยุคนั้นมีการเติบโตไปพร้อมกับการขยายตัวของระบบอาณานิคมและระบบเศรษฐกิจโลกที่เชื่อมต่อกันมากขึ้น อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการค้าและบริการที่เป็นรากฐานของระบบเศรษฐกิจโลกในศตวรรษที่ 20 ในขณะเดียวกัน ลักษณะของทุนนิยมการจัดการในช่วงศตวรรษที่ 19 เป็นช่วงที่ทุนนิยมการจัดการเริ่มพัฒนาตัวเองจากองค์กรธุรกิจที่มีรากฐานมาจากธุรกิจครอบครัวมาสู่องค์กรที่ใช้คนนอกครอบครัวมาทำงานในตำแหน่งที่มีผลต่อการตัดสินใจในเรื่องของค่าใช้จ่ายและทิศทางของบริษัทมากขึ้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวเกิดขึ้นทั่วโลก โดยเฉพาะในดินแดนที่มีการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจโลกการศึกษาจำนวนมากชี้ให้เห็นบทบาทของระบบทุนนิยมการจัดการที่ส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจอังกฤษและการขยายตัวขององค์กรธุรกิจจากอังกฤษต่อระบบเศรษฐกิจโลก

โจทย์สำคัญที่จำเป็นต่อการทำความเข้าใจพัฒนาการของประวัติศาสตร์ไทยที่อยู่ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจโลกก็คือ ทุนนิยมการจัดการเกี่ยวข้องอย่างไรกับการทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในปี ค.ศ. 1893 ผู้เขียนเชื่อว่าคำตอบของโจทย์ดังกล่าวจะทำให้สามารถเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจโลกที่ส่งผลต่อสยามในช่วงเวลาดังกล่าวได้

ทุนนิยมการจัดการเริ่มต้นขึ้นในยุโรปอย่างชัดเจนหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม สาเหตุหลักที่ส่งผลต่อทุนนิยมในลักษณะดังกล่าวคือ การปฏิวัติอุตสาหกรรมไม่เพียงแต่เป็นการผลิตและการส่งออกขนาดใหญ่ การเกิดของชนชั้นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมต่างๆ การแยกการทำงานและชีวิตประจำวันออกจากกัน ฯลฯ จุดกำเนิดของทุนนิยมการจัดการคือการเกิดของตำแหน่งงานที่มีความจำเป็นในการประสานงานระหว่างกระบวนการต่างๆ รวมไปถึงการควบคุมดูแลให้การทำงานเกิดปัญหาน้อยที่สุดและได้ผลผลิตมากที่สุดไม่ว่าจะเปรียบเทียบในระดับโลกหรือในระดับภูมิภาคด้วย ระดับความก้าวหน้าของระบบทุนนิยมอังกฤษและฝรั่งเศสนั้นแตกต่างกันอย่างชัดเจน ซึ่งนอกจากจะนำไปสู่ความแตกต่างในวิธีคิดและระบบสังคม-การเมือง แต่ยังหมายถึงรูปแบบและพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน ด้วยวิธีคิดที่แตกต่างกันนี้เองทำให้เกิดแนวนโยบายที่แตกต่างกันระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส

การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาของสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง

ความเปลี่ยนแปลงหลังจากเหตุการณ์ปิดแม่น้ำเจ้าพระยาในปี ค.ศ. 1893 ที่ควรถูกนำมาพิจารณาในบทความนี้อีกหนึ่งข้อ คือความพยายามของรัฐบาลอังกฤษในการแก้เนื้อหาของสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง ซึ่งมีประเด็นสำคัญอยู่ที่เนื้อหาที่บอกเอาไว้ว่า เมื่อไหร่ก็ตามที่สยามให้สิทธิพิเศษหรือมีการทำสนธิสัญญาที่ให้ผลประโยชน์กับประเทศใดประเทศหนึ่ง ซึ่งมีเนื้อหานอกเหนือไปจากเนื้อหาที่มีอยู่ในสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง สยามจะต้องให้สิทธิพิเศษในลักษณะเดียวกันนี้กับอังกฤษด้วย ภายใต้ความสับสนของพ่อค้าอังกฤษที่ตกใจกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจนนำไปสู่แรงกดดันมหาศาลต่อกระทรวงต่างประเทศอังกฤษ ในท้ายที่สุด ได้นำไปสู่การเจรจากับฝรั่งเศสเพื่อสร้างสยามให้เป็นรัฐกันชนระหว่างฝรั่งเศสและอังกฤษ แต่ผลของการเข้าเจรจาของอังกฤษที่ส่งความเปลี่ยนแปลงต่อรูปแบบเศรษฐกิจของไทยในปีเดียวกันก็คือ การกลับไปอ้างถึงข้อตกลงในสนธิสัญญาเบาว์ริ่งที่กล่าวถึงพันธสัญญาที่สยามจะต้องให้สิทธิพิเศษกับอังกฤษในฐานะชาติที่จะได้รับสิทธิพิเศษ กล่าวคือ เมื่อได้ให้สิทธิพิเศษกับชาติอื่นๆ ในกรณีนี้ได้มีการทำสนธิสัญญามิตรภาพระหว่างสยามและฝรั่งเศส (ว่าด้วยการเดินทางของพลเมืองฝรั่งเศสในพระตะบองและพระนคร) ทำให้สยามและอังกฤษทำสัญญาที่อนุญาตให้พลเมืองของอังกฤษสามารถเดินทางไปยังพื้นที่ซึ่งปัจจุบันเป็นภาคเหนือของประเทศไทยโดยใช้เพียงเอกสารเดินทางที่ออกโดยรัฐบาลอังกฤษ ในช่วงเวลาดังกล่าว พื้นที่ในภาคเหนือกำลังถูกกระบวนการทำให้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย ซึ่งส่งผลต่อการขยายตัวของอุตสาหกรรมไม้สักซึ่งเดิมทีเป็นอุตสาหกรรมที่อยู่ในมือของพ่อค้าฉานและพ่อค้ากะเหรี่ยงและอาศัยฐานการเงินมาจากกลุ่มพ่อค้าในมะละแหม่ง ผลของการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ทำให้ฐานทางการเงินของระบบเศรษฐกิจในภาคเหนือใกล้ชิดกับภาคกลางมากขึ้น

ความต้องการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในสนธิสัญญาเบาว์ริ่งในปี ค.ศ. 1893 ให้ประโยชน์กับกลุ่มธุรกิจเอกชนของอังกฤษ แต่ข้อจำกัดสำคัญสำหรับนักธุรกิจอังกฤษที่เข้าไปในสยามจะพบว่าพื้นที่ที่ได้รับอนุญาตให้อยู่อาศัยได้นั้นจำกัดอยู่เพียงเขตของกรุงเทพฯ และถึงแม้จะเป็นเมืองศูนย์กลางของสยามแต่ข้อที่ควรจะนำมาพิจารณาก็คือ กรุงเทพฯ ไม่ได้เป็นเมืองที่ทำการผลิตสินค้าที่พ่อค้าตะวันตกต้องการ สินค้าสำคัญซึ่งเป็นสินค้าส่งออกของสยามในเวลานั้น ได้แก่ ข้าว ไม้สัก น้ำตาล และ ของป่า ซึ่งมีแหล่งกำเนิดอยู่ในเขตนอกกรุงเทพฯ แต่กระบวนการส่งออกรวมถึงโครงสร้างทางเศรษฐศาสตร์การเมืองของสยามก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริ่งที่ดึงทรัพยากรต่างๆจากเขตนอกกรุงเทพฯเพื่อส่งออกไปยังตลาดต่างประเทศ โดยเฉพาะระบบการค้าบรรณาการ ทำให้กรุงเทพฯ กลายเป็นที่รวมของสินค้าของสยาม

สิ่งที่นับว่าเป็นปัญหาสำหรับพ่อค้าอังกฤษที่เข้ามาในสยาม คือความพยายามที่จะเข้าไปให้ถึงแหล่งผลิตสินค้าโดยตรงเพื่อลดต้นทุนทางธุรกิจที่จะต้องกระทำผ่านตัวกลางที่เป็นชาวจีน ซึ่งปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นอยู่เสมอ ก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริ่งพบว่าบางครั้งการเข้าถึงสินค้ายังถูกกีดกันโดยอำนาจที่ไม่เป็นทางการของขุนนางสยาม และการกีดกันจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (Moore 1915) แต่ปัญหาเรื่องการถูกกีดกันโดยขุนนางสยามนั้นหมดไป เหลือเพียงความจำเป็นของพ่อค้าตะวันตกที่ต้องอาศัยนักธุรกิจชาวจีนคอยทำหน้าที่เป็นตัวกลางทางการค้าทำให้ต้นทุนในการดำเนินธุรกิจมีมากขึ้น ความจำเป็นในการใช้ชาวจีนเป็นตัวกลางในการทำธุรกิจเกิดจากปัจจัยทางการเมืองและข้อจำกัดของสนธิสัญญาเบาว์ริ่งที่จำกัดพื้นที่ของชาวอังกฤษไว้ในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล

อย่างไรก็ตาม การเข้าถึงสินค้าแต่ละชนิดของพ่อค้าอังกฤษนั้นมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป กรณีของข้าวซึ่งเป็นสินค้าส่งออกเป็นมูลค่ามากที่สุดของสยาม จะพบว่าการเข้ามาซื้อข้าวเพื่อส่งออก ความเป็นไปได้ที่พ่อค้าอังกฤษจะสามารถหาซื้อข้าวได้จากพ่อค้าชาวจีน ในช่วงทศวรรษ 1890 มีชาวจีนที่เป็นแรงงานอิสระอยู่ในระบบจ้างงานของกรุงเทพฯ และไม่ได้ผลิตข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักด้วยตนเอง ทำให้กรุงเทพฯ ในช่วงเวลาดังกล่าวกลายเป็นพื้นที่ซึ่งมีความต้องการบริโภคข้าวสูง กรุงเทพจึงพัฒนาเป็นตลาดข้าวที่สำคัญ ไม่ว่าจะเป็นตลาดข้าวที่ต้องรองรับการเพิ่มของประชากรจีนที่อพยพเข้ามามากขึ้น หรือเป็นศูนย์กลางของการค้าข้าวเพื่อการส่งออกซึ่งทำให้นักธุรกิจชาวอังกฤษหรือบริษัทอังกฤษสามารถหาซื้อข้าวได้ไม่ยาก หลักฐานจากช่วงเวลาดังกล่าว คือ ฐานข้อมูลธุรกิจเอกชนที่อยู่กรุงเทพในช่วงทศวรรษ 1880 และ 1890 ฯ ชี้ให้เห็นว่า มีบริษัทของอังกฤษตั้งอยู่ในเขตกรุงเทพฯ และดำเนินธุรกิจเกี่ยวกับข้าวอยู่เป็นจำนวนพอสมควร (Siam Directory 1881) หลักฐานเหล่านี้ยืนยันการมีอยู่ของบริษัทอังกฤษที่ทำธุรกิจเกี่ยวกับข้าวได้เป็นอย่างดี เช่น กรณีของบริษัทบอร์เนียว (Borneo Company)ได้มีการตั้งสาขาในกรุงเทพฯ ในปี ค.ศ. 1856

นอกไปจากหลักฐานที่ยืนยันถึงการมีอยู่ของพ่อค้าอังกฤษในกรุงเทพฯ ที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพ่อค้าตะวันตกจะไม่สามารถเดินทางอย่างอิสระในสยาม พ่อค้าเหล่านี้สามารถเข้าถึงข้าวโดยผ่านบริการของพ่อค้าคนกลางฯซึ่งมักจะเป็นชาวจีน แต่ธุรกิจว่าด้วยข้าวในช่วงก่อนศตวรรษที่ 19 บริษัทตะวันตกยังมีความได้เปรียบที่เกิดจากเทคโนโลยีไอน้ำ เพราะบริษัทตะวันตกที่ลงทุนในธุรกิจข้าวเกือบทุกบริษัทมักจะลงทุนในธุรกิจโรงสีข้าว ซึ่งลักษณะที่มีการรวมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกันในแนวดิ่ง (vertical integration) ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่การซื้อข้าว สีข้าว และ ธุรกิจขนส่งทางเรือ ลักษณะการทำธุรกิจดังกล่าว พบได้น้อยมากในประเทศที่ส่งออกข้าวในช่วงเวลาเดียวกัน (Suehiro 1989: 47)

อย่างไรก็ตาม ธุรกิจข้าวของชาวตะวันตก นอกไปจากความจำเป็นที่จะต้องอาศัยเครือข่ายของพ่อค้าชาวจีนซึ่งเป็นคนกลางในระบบเศรษฐกิจเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปัญหาสำหรับสำหรับพ่อค้าชาวตะวันตกที่เข้ามาลงทุน คือการแข่งขันของพ่อค้าชาวจีนที่เคยทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางหรือคอมปราดอร์ซึ่งเริ่มสะสมทุนจากการเป็นตัวกลาง พ่อค้ากลุ่มนี้ใช้ความได้เปรียบที่เกิดจากเครือข่ายของพ่อค้าจีนและระบบเครดิตของกลุ่มพ่อค้าจีนที่กระจายอยู่ตามเมืองต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียตะวันออก รวมไปถึงเครือข่ายทางสังคมที่ทำให้เข้าถึงสินค้ามากกว่าพ่อค้าตะวันตก ในกรณีของข้าวในสยาม การไม่มีข้อจำกัดในการเดินทางข้อเสียเปรียบที่เป็นกำแพงสำหรับนักธุรกิจชาวจีน คือการเข้าไม่ถึงเทคโนโลยีเครื่องจักรไอน้ำในช่วงตั้งต้นของกลุ่มทุนจีนที่เริ่มลงทุนในอุตสาหกรรม โรงสีข้าว ตามรายงานของเจ้าหน้าที่พาณิชย์สหรัฐในปี ค.ศ. 1930 พบว่าช่างฝีมือชาวจีนสามารถสร้างเครื่องสีข้าวโดยการเลียนแบบเครื่องสีข้าวของบริษัทตะวันตกที่มีรูปแบบการทำงานไม่ซับซ้อน (Don Carroll 1930: 16)การเข้าถึงเครื่องจักรที่ผลิตภายในประเทศ และมีต้นทุนที่ต่ำลงทำให้ความได้เปรียบเพียงอย่างเดียวของนักธุรกิจตะวันตกที่มีอยู่เหนือนักธุรกิจจีนก็จีนหมดไป

นอกไปจากธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับข้าวจะพบว่า ข้อจำกัดที่เกิดจากการกำหนดที่อยู่อาศัยและการเดินทางที่ไม่มีเนื้อหาที่กำหนดเอาไว้อย่างชัดเจนกลายเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับนักธุรกิจชาวอังกฤษที่ลงทุนในธุรกิจไม้สักซึ่งเป็นธุรกิจที่มีความซับซ้อนมากกว่าการค้าข้าว และต้องลงทุนสูงแต่ได้ผลตอบแทนช้า เนื่องจากในอุตสาหกรรมไม้สักสัมพันธ์กับพื้นที่ภาคเหนือที่เป็นพื้นที่ที่มีการกระจายของต้นสักสูงกว่าบริเวณอื่นๆ ของสยาม การลงทุนเกี่ยวกับธุรกิจไม้สักแต่ละครั้ง จะต้องลงทุนทางการเงินให้พ่อค้าไม้ในท้องถิ่นซึ่งส่วนมากจะมีเชื้อสายไทยใหญ่หรือพม่าเข้าไปทำไปทำไม้ ลักษณะพิเศษอย่างน้อยสองอย่างของธุรกิจไม้สัก คือพ่อค้าไม้ในท้องถิ่นจะต้องลงทุนในช้าง ไม่ว่าจะเป็นการซื้อช้างหรือเช่าช้างจากเจ้าของเพื่อทำไม้ จนกระทั่งปัจจุบันไม่มีข้อมูลว่ามูลค่าของช้างคิดเป็นสัดส่วนเท่าไหร่ของการลงทุน แต่จากราคาซื้อขายช้างที่ถูกบันทึกไว้โดยเจ้าหน้าที่กงสุลอังกฤษ พบว่าราคาของช้างแพงเกินว่าที่คนทั่วไปจะมีไว้ในครอบครอง

นอกไปจากการลงทุนเรื่องช้างแล้ว การทำธุรกิจไม้สักยังมีต้นทุนเรื่องของระยะเวลาที่ใช้ในการขนส่งไม้ด้วย ก่อนการสร้างทางรถไฟไปยังภาคเหนือ การขนส่งและการเดินทางของคนล้วนจะต้องอาศัยแม่น้ำเป็นหลัก กระบวนการในการขนส่งไม้สักไปยังโรงเลื่อยในภาคกลางจำเป็นต้องใช้วิธีล่องซุงไปตามลำธารหรือแม่น้ำโดยที่กระบวนการล่องซุงมักจะใช้เวลาเฉลี่ย 3-5 ปี ซึ่งระยะเวลาที่ใช้ในการขนส่งจะแปรผันไปตามปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาในแต่ละปี นอกไปจากระยะเวลาที่ไม่แน่นอนสำหรับการส่งไม้สักไปยังภาคกลางแล้ว ไม้สักเหล่านี้ถ้าไม่ถูกขโมยระหว่างทางก็มักจะไปติดอยู่ตามสถานที่ต่างๆ และการใช้เวลาขนส่งไม้ที่กินระยะเวลายาวนานส่งผลให้เนื้อไม้เสื่อมเพราะต้องเจอกับสภาพที่เปียกและแห้งที่เป็นผลมาจากการขนส่งทางน้ำเป็นระยะเวลาติดต่อกันหลายปี ส่งผลต่อคุณภาพและราคาของไม้สักจากไทย ข้อจำกัดเรื่องการเดินทางทำให้นักธุรกิจอังกฤษมีปัญหากับการลงทุนในธุรกิจไม้สักแม้ว่าจะไม่มีคู่แข่งจากพ่อค้าตะวันตกชาติอื่นๆ แต่ข้อจำกัดเรื่องการเดินทางขึ้นไปในเขตภาคเหนือซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวยังไม่ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย ทำให้พ่อค้าชาวอังกฤษ จำเป็นต้องใช้สายสัมพันธ์ที่มีกับเจ้าหน้าที่สถานทูตอังกฤษ

ตามรายงานของ สตริงเกอร์(C. E. W. Stringer) ในการเดินทางไปเมืองน่าน ในปี ค.ศ. 1888 ได้เดินทางไปพร้อมกับพ่อค้าอังกฤษชื่อ คล๊าก(Clarke) รายงานการเดินทางอ้างอิงถึงเรื่องของการเดินทางผ่านเขตป่าที่เกี่ยวข้องกับการทำไม้ ซึ่งยืนยันจุดประสงค์ในการเดินทางเข้าไปดูในเขตที่มีการทำป่าไม้ (Stringer 1888) ในปีเดียวกันก็พบว่าบริษัท บอร์เนียว ได้ส่ง หลุยส์ เลโอโนเว่น (Louis Leonowens)เข้าไปทำงานเป็นผู้ช่วยของ เดวิด แม็คฟี(David Macfie) ซึ่งเป็นตัวแทนของบริษัท บอร์เนียว ในเชียงใหม่ แต่จากงานเขียนของเจ้าหน้าที่ในรุ่นหลังจะพบว่าการเข้าไปก่อนปี ค.ศ. 1893 เป็นเพียงการส่งตัวแทนของบริษัทซึ่งมีลักษณะเป็นนายหน้าของบริษัท ไม่ได้เป็นเจ้าหน้าที่ของบริษัทที่รับหน้าเงินเดือนประจำตำแหน่ง ซึ่งการส่งตัวแทนของบริษัทเข้าไปในลักษณะดังกล่าวมีเพียงบริษัทบอร์เนียวเพียงบริษัทเดียวเท่านั้นที่มีรูปแบบการจัดการในลักษณะดังกล่าว (Wood 1980)

ปัจจัยทางเศรษฐกิจกลายเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้อังกฤษพยายามแก้ไขสนธิสัญญาเบาว์ริ่งภายหลังเหตุการณ์ปี ค.ศ.1893 โทรเลขของกระทรวงต่างประเทศอังกฤษที่ส่งถึงสถานทูตอังกฤษในกรุงเทพฯ ฯ เน้นย้ำให้เตือนรัฐบาลสยามว่า ตามเงื่อนไขของสนธิสัญญาเบาว์ริ่งที่กำหนดไว้ว่าหากสยามให้สิทธิพิเศษใดๆ กับชาติอื่นๆ อังกฤษจะต้องได้รับสิทธิพิเศษในลักษณะเดียวกัน (Correspondence Respecting the Affairs of Siam 1894: 186) โดยข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสที่มีต่อสยามก็เป็นตามที่ได้กล่าวไปข้างต้น

ข้อตกลงดังกล่าว ทำให้รัฐบาลสยามจำเป็นต้องปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของรัฐบาลอังกฤษ ส่งผลให้นักธุรกิจชาวอังกฤษเดินทางเข้าไปในเขตตอนในของสยามได้สะดวกมากขึ้น ผลที่ตามมาทำให้เกิดการขยายตัวของการค้าไม้สักของสยามอย่างชัดเจน จนนำไปสู่การตั้ง

หน่วยงานที่ทำหน้าที่ในการกำกับดูแลป่าไม้เพื่อควบคุมการทำไม้ในเขตภาคเหนือในปี ค.ศ. 1896 และเร่งขบวนการปฏิรูปโครงสร้างการปกครองเพื่อดึงอำนาจในการปกครองเข้ามาไว้ที่กรุงเทพฯ

ตาราง 2 รายชื่อของบริษัทต่างชาติที่ดำเนินธุรกิจเกี่ยวกับข้าว

ชื่อ	สัญชาติ	ปีที่ก่อตั้ง	โรงสีข้าว	ส่งออกข้าว
The Anglo-Siam Corp	อังกฤษ	1900	x	x
Berli-Jucker& Co., Ltd.	ไทย**	1882	x	-
The Bombay Burmah	อังกฤษ	1887	x	-
Trading Corp.				
The Borneo Company	อังกฤษ	1856	x	x
The East Asiatic Co., Ltd.	เดนมาร์ก	1897	x	x
Ellerman'sArracan Rice &	อังกฤษ	1887	-	x
Trading Co., Ltd.				
Steel Brother & Co., Ltd.	อังกฤษ	1934	-	x
Windsor & Co., Ltd.	เยอรมัน	1871	x	x

* ดัดแปลงจาก Akira Suehiro.Capital Accumulation in Thailand 1855-1985 หน้า 45

* ในส่วนของสัญชาติ Suehiro อธิบายว่าใช้สัญชาติไทยเพราะว่า บริษัทก่อตั้งในประเทศไทย แต่เมื่อตรวจสอบสัญชาติของบริษัทเหล่านี้จะพบว่ากรณีของ The Bombay Burmah Trading Corporation เป็นบริษัทร่วมทุนระหว่างอังกฤษและอินเดียที่ถือสัญชาติอินเดีย ไม่ใช่บริษัทสัญชาติอังกฤษ

สรุป

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยนิยมเล่าเรื่องที่เน้นเนื้อหาแบบชาตินิยมที่ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของชนชั้นนำในการปกครองประเทศ และการต่อสู้กับอิทธิพลตะวันตกที่พยายามแทรกแซงสยาม หนึ่งในเรื่องเล่าเหล่านั้นคือ เหตุการณ์ในปี ค.ศ. 1893 ที่ถูกผลิตซ้ำอย่างเป็นทางการและไม่ได้รับการพิจารณาจากมิติอื่นๆ บทความนี้พิจารณาเหตุการณ์ชุดเดียวกันจากมุมมองทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และพบว่าเหตุการณ์ ค.ศ. 1893 ถือเป็นเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงพลวัตของระบบทุนนิยมโลกที่ส่งผลต่อการตัดสินใจของอังกฤษและฝรั่งเศสที่มีต่อไทย ในขณะเดียวกัน ก็ยังพบว่าในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยยังมีช่องว่างรอให้นักประวัติศาสตร์ศึกษาอยู่เป็นจำนวนมาก การพิจารณาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ผ่านมุมมองที่แตกต่างออกไป

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

รายงานการประชุมรัฐสภาอังกฤษ

Hansard House of Commons, *25 July 1893 cc467-8*

เอกสารของรัฐบาลฝรั่งเศส

Ministere des Affaires Etrangeres. **Documents Diplomatiques: Affaires de Siam, 1893-1902.** Paris: ImprimerieNationale, 1902

เอกสารของรัฐบาลสหรัฐอเมริกา

Bliss, Don Carroll. **Industrial Machinery Market in Siam.** Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1930.

เอกสารชั้นรอง

Akira Suehiro. ***Capital Accumulation in Thailand: 1855-1985.*** **Tokyo: The Centre for East Asia Cultural Studies, 1989.**

Le Royaume de Siam: Historique, Economique, etStatistique. Paris: Imprimerie Industrielleet Artistique, 1900.

Moore, Adey. "An Early British Merchant in Bangkok," in **Journal of the Siam Society** 11, no. 2 (1915): 23-39.

Siam Directory. Bangkok: n.p., 1881.

The 1894 Directory for Bangkok and Siam. Bangkok: Bangkok Times Office, 1894.

Wood, R. W. "Of Teak and Elephants: A Teak-Wallah Reminisces," in **Journal of Siam Society** 68, no. 2 (July 1980): 91-95.